

BOMBARDEMENT VAN HET COOLSINGELZIEKENHUIS

Over rampspoed gesproken

Astrid Fintelman

Kees Simon

Als een ziekenhuis bij een calamiteit zelf slachtoffer van die calamiteit wordt, ontstaat een complexe situatie. Hier doen we verslag van zo'n gebeuren in de Tweede Wereldoorlog in Nederland, de gevolgen ervan en het verloop. De aandacht gaat daarbij vooral uit naar radiologische facetten.

“ In het puin voor mijn voeten zag ik een dikke stalen kolom van 50 cm hierboven uitstekende. Het was een stuk van het oude statief en was alles wat van de röntgenafdeling terug gezien werd”, zo schrijft röntgentechnicus F.W. Schmidt over de dag na het bombardement van het Coolsingelziekenhuis te Rotterdam. Hij staat tussen de puinhopen in de gang op de begane grond, kijkt naar boven en ziet slechts open lucht. Drie verdiepingen hoger had de röntgenkamer gelegen. Het is woensdag 15 mei 1940, de dag dat Nederland capituleert.

10 mei: fronthospitaal Als in de vroege ochtend van vrijdag 10 mei 1940 het Rotterdamse vliegveld Waalhaven wordt ingenomen door Duitse troepen, wordt Rotterdam in één klap frontstad. Rond halfzes in de morgen worden in het centrale stadsziekenhuis aan de Coolsingel de eerste gewonden binnengebracht. Het zijn Duitse parachutisten met gebroken

Het Coolsingelziekenhuis in 1939, nog in volle glorie. De witte voorgevel aan de Coolsingel (linksonder) en rechts in het midden, naast de schoorsteen, het 'nieuwe gebouw', waar de röntgenkamers zich op de derde verdieping bevinden. Bron: Stadsarchief Rotterdam.

den. Patiënten die al in het ziekenhuis liggen, worden versneld ontslagen of verlaten gezien de omstandigheden op

röntgenkamers op de derde verdieping van het 'nieuwe' paviljoengebouw uit 1888 zijn ze kwetsbaar voor het oorlogsgeweld. In overleg met de geneesheer-directeur Sikke Anne Westra wordt de beslissing genomen om op de begane grond een provisorische operatiekamer in te richten en een röntgentoestel naar beneden te halen.

‘Op de begane grond wordt een provisorische OK ingericht’

enkels en onderbenen. Meer gewonden door het oorlogsgeweld volgen snel. Door de grote toestroom van gewonden moeten meer bedden vrijgemaakt wor-

eigen initiatief het ziekenhuis. Overgebleven patiënten worden verplaatst naar lagere verdiepingen. Door de ligging van de operatiekamers en de aanpalende

14 mei: bombardement De oorlog komt niet totaal onverwacht: er zijn al dekzeilen bij de centrale lichtkoepel gemon-teerd ter verduistering. Het aanbrengen van het Rode Kruis-teken op het dak is overwogen, maar niet toegestaan door

het militair gezag: het kan een herkenningpunt voor de vijand zijn. Het blijkt in de acute oorlogssituatie een zinloos argument.

Op 14 mei, de dinsdag na zenuwslopende pinksterdagen, gaat rond één uur

de gebouwen van het stadscentrum liggen in puin. Röntgentechnicus Schmidt wordt gevraagd de gewonde arts-assistent, dr. Eliazer Sekir, in veiligheid te brengen. Hij blijkt geraakt door weggeblazen puin. Met de gewonde dokter op een brancard beent Schmidt over het ziekenhuisterrein.

‘Het röntgenfilmarchief is niet meer te redden’

in de middag het luchtalarm opnieuw loeien. Iedereen die dat kan begeeft zich razendsnel richting kelders en schuilplaatsen. Schmidt en twee andere röntgenmedewerkers zoeken dekking onder paviljoen K. Nu barst de hel echt los. In golven wordt de fraaie Coolsingel gebombardeerd. Het ziekenhuis wordt door verschillende bommen vol getroffen. De glazen koepel boven de hal spat uiteen. Het ketelhuis en het keukengebouw storten in. De heldere middaghemel ziet plotsklaps donkergrijs door de stofwolken.

Wanneer Schmidt na de aanval voorzichtig uit zijn schuilplaats tevoorschijn komt, ziet hij naast puin en stofwolken verschillende delen van het ziekenhuis in brand staan. Het is hem snel duidelijk dat het brandbare röntgenfilmarchief op de vijfde verdieping niet meer te redden is. Ook woedt er brand in de gang van het gebouw waar de röntgen- en operatiekamer geïmprovisiseerd zijn. Het Centralix-röntgenapparaat dat daar geplaatst was, kan door Schmidt nog gered worden en wordt onder paviljoen K in veiligheid gebracht. Maar het zwartgeblakerde statief en het gesmolten loden tegengewicht zijn niet meer te gebruiken.

De kamer van de net aangestelde neuroloog-röntgenoloog Ziedses des Plantes heeft een voltreffer gekregen tijdens het uur van het verlate ochtendrapport. De aanwezige arts-assistent is zwaargewond, maar Ziedses des Plantes is de dans ontsprongen. Hij is sinds begin mei gemobiliseerd als officier van gezondheid en is op deze 14e mei dan ook niet in het ziekenhuis.

Moed der wanhoop

Totale chaos volgt op het bombardement en de oprukkende vlammenzee. Het stadsziekenhuis en omliggende

Alle normale uitgangen van het terrein blijken geblokkeerd. Aan de voorzijde brandt het hoofdgebouw. In de zijstraat, de Van Oldebarneveltstraat, woedt de brand ook in het ‘nieuwe gebouw’, terwijl aan de achterzijde, de Crispijnlaan, de vluchtweg vol staat met auto's en vrachtwagens om patiënten uit het brandende ziekenhuis weg te voeren. Het hele terrein ligt vol puin. Via allerlei omwegen over het ziekenhuisterrein wordt de brancard met dr. Eliazer Sekir afgeleverd bij het kledingmagazijn Kreymborg, waar iets van eerste hulp aanwezig is. Het heeft de gewonde dokter Sekir niet meer kunnen helpen, hij overlijdt nog diezelfde nacht in het Bergwegziekenhuis.

Met de moed der wanhoop keert Schmidt terug naar het ziekenhuis om te helpen met het afvoeren van patiënten. Zij worden naar andere ziekenhuizen in de stad gebracht, naar scholen en andere gebouwen, zelfs in Schiedam, Delft en Den Haag. Het blussen van het vuur wordt bemoeilijkt doordat de waterleiding van Rotterdam niet goed functioneert door een bombardement enkele dagen eerder. De hele ‘operatie’ gecoördineerd laten verlopen is geen sinecure. Telefoonverbindingen werken niet meer; daarom lopen vrouwelijke vrijwilligsters in estafette om berichten door te geven. Als alle patiënten in veiligheid zijn, laat in de avond, keert Schmidt terug bij zijn gezin, dat gelukkig, zo schrijft hij, “naar omstandigheden in goede toestand wordt aangetroffen”.

15 mei: alleen nog ruïnes

De volgende dag, 15 mei, gaat Schmidt noodgedwongen aan het werk bij het Diaconessenhuis om te helpen röntgenfoto's te maken van de vele slachtoffers van het bombardement. Zijn eigen ziekenhuis lijkt niet te bereiken. Toch weet hij met een verlopen machtiging die dag wachtposten in de stad te passeren en te arriveren bij de uitgebrande resten van het Coolsingelziekenhuis. Daar ziet hij uiteindelijk wat er van zijn werkplek over is. De stalen resten van de röntgenkamer die nog net boven het puin uitsteken. Onder de trap op de begane grond treft hij het verplaatsbare röntgenapparaat met een röntgenbuis en enkele cassettes. Alles zit weliswaar onder een dikke laag stof, maar het is te reviseren. Geneesheer-directeur Westra houdt een toespraak voor het personeel en spreekt hun moed in met de woorden dat vandaag zal worden begonnen met de bouw van een nieuw ziekenhuis.

16 mei: noodopvang

Dat begin is er op 16 mei. Weliswaar kan niet meteen worden gestart met de letterlijke bouw, maar wel met de patiëntenzorg in verschillende noodgebouwen. Het al langer als hulpziekenhuis van het Cool-

‘Het hulpziekenhuis wordt als uitvalsbasis gebruikt’

singelziekenhuis functionerende gebouw aan de Raampoortstraat is ook verwoest, maar de boezembarakken, de quarantaine-inrichting aan de rand van het centrum aan de Boezembucht, zijn slechts licht beschadigd. Deze barakken worden als uitvalsbasis gebruikt voor de aansturing van de ‘Coolsingelafdelingen’, die nu verspreid door de stad liggen. Al tijdens de oorlog worden op het Boezemcomplex twee stenen barakken gebouwd. Op het complex worden vrouwen met venerische ziekten ondergebracht en een deel van het complex wordt door de Duitsers gebruikt als vermaakscentrum voor de soldaten. Na de oorlog worden in deze barakken nog lang longtuberculosepatiënten verpleegd. Het röntgenapparaat dat Schmidt in de ruïne van het ‘nieuwe’ ►

De hospitaalschepen in de Zalmhaven, 1941.

Bron: Stadsarchief Rotterdam. Collectie H.F. Grimeijer, gemeente Rotterdam.

paviljoen onder de trap had teruggevonden met een dikke laag stof, doet nog jaren dienst op deze tuberculose-afdeling.

Hospitaalschepen

Al meteen na het bombardement worden de in de havens aanwezige Rode Kruis-hospitaalschepen in gebruik genomen. De afdeling Chirurgie verplaatst zich naar dit drijvende hulpziekenhuis. De schepen bieden ruimte aan 70 patiënten (die benedendeks met weinig daglicht worden verpleegd). Ook de neurologische afdeling wordt er ondergebracht. Er zijn operatiekamers en op de schepen staan vijf röntgenapparaten; twee voor verticaal doorlichtwerk en drie met Potter Bucky-tafels voor horizontaal werk.

Enige tijd later worden de schepen naar de Leuvehaven gesleept en in mei 1941 naar de Zalmhaven. Een ongelukkige keuze, want op 3 oktober 1941 wordt de Zalmhaven gebombardeerd door de geallieerden. Een operatieschip, dat op dat moment niet in gebruik is, wordt getroffen, en het geheel verdwijnt naar de bodem van de haven.

De op het schip aanwezige röntgenapparatuur wordt, als het schip gelicht is, helemaal gedemonteerd, schoongemaakt en hersteld. Het apparaat doet nog goed dienst in het noodziekenhuis aan de Coolsingel tot het in beslag wordt genomen door de bezetters. De schepen zelf worden in 1942 door de Duitsers geconfisqueerd.

21 mei: onderdak elders

Op 21 mei 1940 komt het pand 'Ons Huis' (later bekend onder de naam Lantarenvenster) aan de Gouvernestraat ter beschikking als hulpziekenhuis. Het pand dient tot dan als cultureel centrum 'tot verheffing van het volk' en moet forse aanpassingen ondergaan. Hier wordt de interne afdeling ondergebracht en hier gaat ook de jonge Ziedses des Plantes met zijn neurologie aan de slag, nadat hij op 25 mei gedemobiliseerd is. Hij laat een oud 4-ventielapparaat uit Utrecht overko-

men. Op het moment dat dit juist geïnstalleerd is, doet firma Philips het aanbod om het nieuwste röntgenapparaat met statief (waarschijnlijk de Medio-D, zoals op bijgaande figuur) in bruikleen te geven. Het Utrechtse apparaat kan terug.

Zomer 1941: noodziekenhuis

Intussen wordt er ook gewerkt aan herbouw van delen van het verwoeste ziekenhuis. Het gebouw aan de Coolsingel zelf is niet meer te gebruiken. Hier komt later een groot bankgebouw. De muren van het 'nieuwe gebouw' worden aan de buitenzijde dichtgemaakt. Naast het ruimen van het puin, het aanpassen van de technische voorzieningen en de inrichting van een provisorische keuken, wordt er tussen de paviljoens A en K een ongefundeerd noodgebouwtje geplaatst als verbindend element. Door de lage zoldering en het weinige licht dat er binnenkomt, wordt het al snel bekend onder de naam 'catacomben'. Deze verbouwingen lopen vertraging op door de strenge winter van 1940-41. Het noodziekenhuis op de oude plek komt, veel later dan gepland, pas in de zomer van 1941 gereed. In de oostelijke kamer van de catacomben wordt een inmiddels aangeschafte standaardröntgeninstallatie geplaatst. Een jaar na het bombardement functioneert het Coolsingelziekenhuis weer, zij het als een ziekenhuis met 200 bedden, waar het voorheen meer dan 800 bedden had.

Het hele Medio-D-röntgenapparaat van Philips in 1941. Rechts de ijzeren tank gevuld met olie met de hoog-voltagegenerator, links de bedieningskast. In het midden de standaard die het doorlichtingsscherm of de röntgenfilm draagt. Daarachter de röntgenbuis aan een verplaatsbaar statief. Bron: Philips Technical Review, 1941 vol 6, no 1.

Een jaar later, in de zomer van 1942, wordt in de westelijke kamer ('rode kamer') van de catacomben een tweede Medio-D-apparaat geplaatst met statief, voorzien van motoraandrijving. Hiervan maakt hoofdzakelijk Ziedses des Plan-tes gebruik. Zijn afdeling is inmiddels naar gebouw C verplaatst, het vroegere zusterhuis. Volgens de röntgentechnicus Schmidt is hier de groei van de afdeling Neurologie begonnen.

1 943: Westerziekenhuis

Weer een jaar later, in 1943, wordt de interne afdeling, die ondergebracht is in 'Ons Huis', overgeplaatst naar het Westerziekenhuis aan de Schietbaanlaan. Nadat de Duitsers dit voormalig Joodse ziekenhuis leeggeroofd hebben en de doktoren en patiënten weggevoerd zijn, koopt de gemeente het gebouw op. Het Medio-D-apparaat uit 'Ons Huis' is in het Westerziekenhuis weer opgebouwd. Na de oorlog wordt dit Ziedses des Plan-tes 'thuis'; bijna letterlijk, want zijn eigen tuin aan de Claes de Vrieselaan grenst

Het Coolsingelcomplex weer in gebruik in de restanten op het ziekenhuisterrein, periode 1941-1949. Rechts de blinde muur aan de Van Oldenbarneveltstraat, waarachter zich de zogenaamde catacomben met röntgenapparaten bevonden. Links nog net te zien het nieuwgebouwde bankgebouw aan de Coolsingel op de plaats van de oude voorgevel van het ziekenhuis. Bron: Van der Schaar, P.J., 100 jaar ziekenhuis Coolsingel 1851-1951. De geschiedenis van een Rotterdams ziekenhuis. (Rotterdam 1951) 84.

Op het moment dat Schmidt het verslag van alle steeds modernere röntgentoestellen opschrijft, het najaar van 1950,

C onclusies na de chaos

Oorlogsrecht beschermt een ziekenhuis niet tegen bombardementen. Toen niet en nu niet. We hebben beschreven hoe het Coolsingelziekenhuis letterlijk uit zijn as herrijst na het bombardement van 14 mei 1940. Terugkijkend op de rampspoed van het prestigieuze stadsziekenhuis hebben we vooral aandacht besteed aan het radiologisch gebeuren. Er zijn een aantal zaken in het oog springend. In 1940 wordt er, zoals in de meeste ziekenhuizen, al vrij intensief gebruikgemaakt van röntgentechniek. Een radioloog echter ontbreekt. De supervisie is in handen van elektromonteur Schmidt. Deze inventieve technicus heeft in zijn lange loopbaan een organisch gegroeide röntgenafdeling bestierd. Zo weet hij de verschillende apparaten steeds weer aan de nieuwe eisen des tijds aan te passen,

'Er wordt nog jarenlang heen en weer geschoven met apparatuur'

aan de tuin van zijn werkplek. Gedreven door de röntgenologie kan hij zo via een poortje dag en nacht werken op 'zijn' neuro-röntgenologische afdeling.

N a de bevrijding

Tijdens en zeker ook nog na de bevrijding zijn alle tijdelijke en hulpziekenhuizen voorzien van röntgenbuizen, statieven of doorlichtingsapparatuur, in steeds wisselende opstellingen. Het belang van röntgenonderzoek wordt alsnog groter. Tussen 1940 en 1959 verhuizen onderdelen en apparaten van hot naar her: statief uit het Havenziekenhuis naar Coolsingel en toch weer door naar de Boezem, het nieuwe Medio-D-apparaat wordt van het Boezemcomplex naar het Coolsingelcomplex gebracht. In 1946 wordt het vanuit 'de catacomben' dan weer naar het Westerziekenhuis getransporteerd voor Ziedses des Plan-tes; nieuwe Medio-D werd besteld, maar dat wordt toch een Super-D-toestel. En zo wordt jarenlang heen en weer geschoven.

zijn alweer nieuwe verbouwingen van de röntgenruimtes in het Westerziekenhuis aangekondigd. Na deze datum stopt de zeer gedetailleerde beschrijving van de röntgenafdeling van het Coolsingelziekenhuis, die nog geen echte afdeling is. Tien jaar na dit verslag, en dertig jaar na de verwoesting van het

ziekenhuis, is het eindelijk zo ver. In 1961 wordt het Dijkzigtziekenhuis opgeleverd. Een ultramodern corridorziekenhuis met een centrale radiodiagnostiekafdeling. Als dit stadsziekenhuis het zevende academische ziekenhuis in Nederland wordt in 1971, is de afronding compleet.

ook als in 1938 de gemeentelijke stroomvoorziening overgaat van gelijkstroom naar wisselstroom. De twee röntgenkamers worden gebruikt door verschillende specialisten, met name chirurgen en internisten, die genoeg nemen met een goed functionerende, maar zeker geen state-of-the-art röntgenafdeling. ►

'Oorlogsrecht beschermt een ziekenhuis niet'

Wie was Frederik Willem Schmidt?

In 1940 is de dan 50-jarige Frederik Willem Schmidt ongeveer twintig jaar in dienst van het Coolsingelziekenhuis als amanuensis en is hij verantwoordelijk voor de röntgenapparatuur.

Die apparatuur staat in het zogenoemde 'nieuwe gebouw' aan de Van Oldebarneveldstraat, waar na 1898 een kamer met een röntgenapparaat is ingericht. In 1940 zijn de toestellen verdeeld over twee kamers, met de benodigde bekabeling en schakelkasten. Schmidt is opgeleid als elektromonteur. Hij is feitelijk verantwoordelijk voor de apparatuur en voor het verplaatsbare 'pierement': een röntgenapparaat dat hij rond 1923 zelf heeft samengesteld om ook niet-mobiele patiënten op zaal te kunnen fotograferen. De verplaatsbaarheid is beperkt, omdat het toestel alleen naar zalen kan worden gereden waar de juiste stroomkabels zijn aangelegd. In 1951 krijgt de 61-jarige Schmidt een onderscheiding voor zijn trouwe dienst aan het Coolsingelziekenhuis.

Als de verwoesting heeft plaatsgevonden en de diverse verpleegafdelingen zich over de stad verspreiden, komt het vakmanschap van de technicus goed van pas. Hij weet op de diverse locaties de apparatuur weer op te bouwen en aan te passen. Daarbij krijgt hij steun van een talentvolle specialist met belangstelling voor techniek, Ziedses des Plantes. De verspreiding over de stad heeft ook tot gevolg dat het Coolsingelziekenhuis niet over één maar meer röntgenafdelingen beschikt, die bovendien moderner geoutilleerd zijn. Wel zijn het nog altijd koninkrijkes van de diverse specialisten. Het duurt nog tot het aantreden van de radioloog Kees Hoornstra in 1959 voor een radiologisch afdelingshoofd het overzicht en de leiding krijgt. En zelfs als het Dijkzigtziekenhuis zijn academische status krijgt in 1971 wordt Hoornstra niet actief betrokken bij het vormgeven van

een academische radiodiagnostiek. Uiteindelijk is het 'goed' gekomen met de radiologie in Rotterdam, maar het heeft lang geduurd.

Lessen uit het verleden

Een wet uit de geschiedenis is dat een situatie zich nooit precies zal herhalen. Dus ook in de toekomst moeten radiologen en medewerkers vooral rekening houden met onzekere rampscenario's. Het doornemen van een risicoanalyse zal tegenwoordig wat professioneler verlopen dan rond 1940. Het onderzoeken van scenario's van oorlog (wil je een afdeling op de bovenste, kwetsbare verdieping van een ziekenhuis?) of overstroming (wat zijn de risico's van apparatuur in een kelder?) of stroomstoring (hoeveel en hoelang kunnen we doen met een noodaggregaat?) en vooral het antwoord geven op de vraag hoe blijven we com-

municeren (gaan we weer een estafetelijn organiseren?) zijn noodzakelijke voorbereidingen. Het is allemaal heel zinvol en belangrijk, maar de belangrijkste les is: bereid je vooral voor op héél veel improviseren.

Astrid Fintelman

arts n.p., medisch historicus

Kees Simon

em. radioloog, medisch historicus

Referenties

Regelmatig verschenen in de kranten berichten over de situatie van de ziekenhuiszorg in Rotterdam. Via Delpher.nl zijn de verschillende berichten in te zien. Bijvoorbeeld *Christelijk Sociaal Dagblad* van dinsdag 30 juli 1940: Het ziekenhuisprobleem van Rotterdam. Wat er verloren ging en hoe men zich de eerste jaren denkt te behelpen.

- Fintelman, A. en Van den Berg, A.S. *Van Stadsziekenhuis tot top academisch instituut. No nonsense radiology in Rotterdam* (Den Haag 2018).
- Schmidt, F.W. De röntgenafdeling van het ziekenhuis Coolsingel. *Typeschrift* (Rotterdam 1950) 1-37.
- Hoogstraten, W. De bewogen mei-dagen van 1940. Historisch overzicht van de gebeurtenissen te Rotterdam, met een ooggetuigenverslag door W.H.J. van Mansum. Getypt 1940; in Stadsarchief Rotterdam. Ooggetuige Van Mansum was op de Coolsingel werkzaam in het Doelen-complex, vlak bij het Coolsingelziekenhuis.
- Van der Schaar, P.J. *100 jaar ziekenhuis Coolsingel 1851-1951. De geschiedenis van een Rotterdams ziekenhuis* (Rotterdam 1951).